

הערעור הפנימי על מנהיגותו של בגין בשנות ה-50 על רקע יחסו לשואה אמיר פלג

הרצאה זאת תעסוק בכוחות שונים בתוך תנועת החרות בשנות ה-50 אשר קראו תגר על הדרך בה נהג בגין בנושא יחסו לשואה. שתי קבוצות מרכזיות לא שבעו נחת מהאופן בו ייצג בגין את דרכה של תנועת חרות בתחום זה. הראשונה, אשר אף חלקה על דרכו הפוליטית והיוותה לו אופוזיציה, הייתה סיעת למרחב שמייצגה העיקרי בהקשר זה היה שמואל תמיר. הקבוצה השנייה עליה אדון בהרצאה היא קבוצת ניצולי השואה והפרטיזנים יוצאי תנועת בית"ר אשר היו אף הם חלק מתנועת החרות. מיצגה העיקרי של קבוצה זאת שלא היוותה אופוזיציה פוליטית אלה אופוזיציה בתחום הזיכרון והזיכרון הקולקטיבי, שנבנה והובנה באותן השנים המעצבות, היה חיים לזר. אולם כפי שתראה הרצאה זאת הקו ששלט לאורך כל שנות החמישים ואף אחר כך הן בתחום היחס לשואה ולג' והן בתחום עיצוב הזיכרון של תנועת החרות היה הקו שהתווה מנחם בגין. מהמאבקים של שנות החמישים יצא בגין מנצח. בהרצאה זאת אף אטען שחלק מהביקורת שהוטחה בבגין על חוסר המעש שלו לאחר הצהרותיו הקיצוניות בתקופת המאבק נגד השילומים הייתה ביקורת שנבעה מאי ידיעה על מהלך חשאי אחד של בגין, מהלך שמציב את תקופת מעברו מאיש מחתרת לדמוקרט ופרלמנטר באור דרמטי ביותר.

בראשית ההרצאה יש להדגיש את התובנות והמסקנות אותן הסיק בגין משואת יהודי אירופה. מסקנות אלו גובשו במהלך השנים 1943-1944 והובאו לידי ביטוי בכל צומתי מסעו של בגין עד לכיסא רה"מ. מסקנה מרכזית של ב' מהשואה הייתה כי הגנה על "הכבוד הלאומי" היהודי מהווה אבן יסוד במניעתה של שואה נוספת. בישיבת מפקדת האצל ב-31.8.1944 אמר בגין: "חובתנו לגולל את חרפת הטבח באירופה על-ידי מלחמה צבאית מתוך התקפה". בישיבה ב-16.10.1944 אמר בגין כי: "הרגלנו את העולם עד עתה, כי אפשר לעשות ביהודים הכול והם לא יתנגדו. הפעם הוכחנו, כי היהודים מסוגלים להבליג, אבל רק עד גבול ידוע, וממנו והלאה מסוגלים הם להתמרד". בגין ראה במרד על אדמת א"י את הצלתו של הכבוד הלאומי שנמחה בשואה. לצד הדגשת הכבוד הלאומי הסיק בגין שתי מסקנות נוספות: (1) אין לסמוך על אומות העולם. על עם ישראל לסמוך על כוחו בלבד (ברמודה). (2) יש להאמין לאיומי מנהיגים שקוראים להשמדת היהודים. מעל לקחים אלו הוצבה המסקנה המרכזית: שואה נוספת עלולה לחזור ולהכות בעם היהודי.

כשנסתיימה מלחה"ע הפנה בגין את חיצו ביקורתו כלפי הסוכנות היהודית והנהגתה בטענה ששיתפה פעולה עם הבריטים. בגין הגדיר את מנהיגי היישוב בשורה ארוכה של כינויים שנגזרו מהטרמינולוגיה השואתית: זקני הגטו, קפואים, יודנראט וכו'. בגין ראה בו ובלוחמי האצ"ל כמי שעומדים נגד שלטון הרשע שייצגו הבריטים שהפכו בעיניו לנאצים ונגד מנהיגי היישוב שהיו לעוזריהם. אולם לא עבר זמן רב וטרמינולוגיה דומה הופנתה כלפי בגין עצמו בידי אנשי קבוצה שקראה תגר על מנהיגותו, אנשי הוועד העברי. במכתב שכתב הלל קוק למנחם בגין בשנת 1947 טען קוק שבגין מהווה חלק מהמסורת של גבאי הגטו ומקטנות המוחין של אנשי היישוב. באותו הקשר הגדיר ערי ז'בו את דרכו של בגין כאופוזיציה של הוד מלכותו ולא להוד מלכותו. אנשי הקבוצה העברית שראו את עצמם עליונים על בגין הן מבחינת ייחוסם בתוך האצ"ל והן מבחינה אינטלקטואלית המשיכו בהתקפות בעלות סגנון דומה גם לאחר קום המדינה. (ניתן להזכיר את חלקם במינויו למפקד האצ"ל). בפברואר 1951 כתב קוק בהתכוונו לבגין כי: "יש להפסיק לנהוג כפרנסי הסוכנות אשר מיטלטלים כאובייקטים פאסיביים והנתונים לחסדם של אחרים". אנשי הוועד העברי שהפכו להיות סיעת "למרחב" בתוך חרות היו אף הראשונים להעלות את נושא ההתנגדות לשילומים. בעוד בגין טען בשנת 49 ו-50 שיש לדרוש פיצויים מהג' אך לא במו"מ ישיר אתם אלא דרך

הערעור הפנימי על מנהיגותו של בגין בשנות ה-50 על רקע יחסו לשואה אמיר פלג

המעצמות התנגדו אנשי למרחב לכל פיצוי שהוא, הם העלו את עמדתם נגד השילומים בוועידה השנייה של חרות (2.51). אולם בהחלטות הוועידה הוזכר רק כי "יד הצדק העברית תשיג את הפושעים שהשמידו מיליוני אחינו". עיקר ביקורתם של אנשי למרחב הייתה ביקורת פנימית נגד מנחם בגין. הם ראו בבגין כמי שהופך את תנועת החרות לחלק מהמשטר הקיים. הציפיות שלהם להקים אלטרנטיבה למשטר הקיים ולדרך הפוליטית הקיימת בה הם ראו את המשכה של המערכת הפוליטית היישובית נכזבו. תמיר שהיה ממנהיגי למרחב אמר כי באדר, נאמנו ואיש סודו של בגין, "הפך להיות אחד מעמודי התווך של משטר מפא"י הישן אותו רצינו להמיר במשטר חדש".

אולם עם פריצת המאבק נגד השילומים אוחדו הכוחות בין כל הגופים של חרות. יש לציין שאף את היוזמה הראשונית למאבק נגד השילומים נקטו אנשים שהיו חלק מסיעת למרחב. חיים לזר מזכיר ביומנו כיצד כבר בקיץ 1951 פנה אליו יעקב רובין על מנת לגייסו למאבק נגד השילומים. אולם מרגע שחזר בגין מפרישתו הקצרה היה הוא המנהיג הבלבדי של המאבק. הצהרותיו במהלך המאבק נגד השילומים תאמו לגישתם של אנשי למרחב ולפיה המשטר הקיים בישראל הוא לא לגיטימי ויש להחליפו. בכותרת של עיתון חרות ביום הדיון בכנסת על הסכם השילומים נכתב: "הקץ לשלטון אנשי הסוכנות הבריטית מאתמול ההופכים מהיום לסוכנות ג' הנאצית". בגין בנאומיו בכיכר ציון ובכנסת קרא למרד נגד משטר הדמים של מפא"י והדגיש כיצד קבלת השילומים מהג' תוביל למחיקתו של הכבוד היהודי ומתוך כך לשואה נוספת לעם היהודי. יד ימינו של בגין חיים לנדאו כתב במאמר כי "הדמוקרטיה שלכם היא טרור והיא המשכו של הטרור מתקופת היישוב. לנדאו המשיך ואמר כי "חבויים בעם הזה כוחות עצומים, כוחות של מצפון ומוסר..." אולם כאשר התפזר ענן העשן ורימוני הגז (אפשר להזכיר את דבריו של בגין על אמו ואת הקרב בין עדה מימון לאסתר רזיאל נאור) החלו לחוש גורמים שונים בתוך תנועת החרות תסכול רב. הצהרותיו של בגין נדמו להם כתוכנית פעולה והם לא ראו בהן רטוריקה בלבד. שניים מראשי סיעת למרחב שמואל מרלין ושמואל תמיר הביעו את אכזבתם הרבה מבגין. תמיר ראה בבגין מנהיג ללא תוכנית ומגמה שכל מעשיו מקריים. מרלין טען כלפי בגין כי המאבק נגד השילומים היה צעד בכיוון הרצוי אך כעת "תוסיפו להסתופף בצילו של המשטר ולהשלים בפועל עם קיומו..." מרלין הוסיף שבגין ואנשיו יחזרו לדרך החיים הגלותית שסיגלו לעצמם לפני מאבק השילומים מבלי להפיק כל מסקנה או לקח.

מאבק השילומים היה אקורד הסיום של סיעת למרחב בתוך תנועת חרות. הסיעה התפרקה במהלך שנת 1952-53 והאופוזיציה המרכזית לבגין שותקה.

אולם גורם נוסף בתוך תנועת החרות היווה מקור של ביקורת בנושא גישתו של בגין כלפי השואה. היו אלה ניצולי השואה והפרטיזנים בני תנועת בית"ר. כבר בראשית מפגשם של הניצולים עם אנשי האצ"ל, ניצגו של בגין על אדמת אירופה, חשו הניצולים הבית"רים תחושות של תסכול. עם תום המלחמה חש בגין כי הוא ואנשיו מייצגים את האינטרסים האמיתיים של שארית הפליטה. במאבקו לשחרור א"י ראה בגין את תרומתו הגדולה לניצולים. לאחר פרשת אקסודוס פנה בגין לניצולים וכתב: "אולם, אחים ואחיות, לא רק מועצת הגיטו ישנה בציון. גם צבא מורדים קיים בה... לא רק מתכחשים המפקירים את אחיהם ישנם בציון; ישנם גם נאמנים המפקירים את חייהם, למען אחיהם, למען עמם וארצם... כמוכם כמונו. הננו אומרים ומקיימים: ארץ-ישראל או מוות". בגין ראה זהות בין הניצולים לבין לוחמי האצ"ל. בגישה האקטיביסטית של האצ"ל כגישה המייצגת את אנשי שארית הפליטה. (לדבר על שני אירועים שיקלו ליצור אי נעימות: בריחתו מפולין, התנגדותו להתגייסות לצבא הבריטי ולבריגאדה). אולם בקרב שארית הפליטה הבית"רית שרר זעם רב כלפי תנועת האם שלהם ומנהיגיה. הם חשו שהם הופקרו בזמן

הערעור הפנימי על מנהיגותו של בגין בשנות ה-50 על רקע יחסו לשואה אמיר פלג

השואה וגם לאחריה. ניסיונות ההשתלטות של אנשי האצ"ל על התשתית הבית"רית באירופה שנבנתה בידי שארית הפליטה הובילה את חיים לזר לומר כי "הם כנראה, לא תפסו את מלוא המשמעות של תקופת השואה, והמשיכו במעשיהם כאילו לא הייתה שואה, ורבבות הבית"רים של שארית הפליטה לא נחשבו בעיניהם". תחושה דומה של זעם חש לזר כאשר העלה בפני אנשי האצ"ל את רצונו לנקום בג'. תגובתם של תבין ושל בגין עצמו הייתה תערובת של זלזול ושל הדגשת חשיבות המאבק לשחרור א"י. תחושות אלו של הזנחת זכרו של המאבק הבית"רי בזמן השואה והתעלמות מהפרטיזנים והלוחמים היהודיים המשיכו לתסוס גם לאחר קום המדינה. בתקופת השילומים אמר על כך לזר: "ראוי לציין עד כמה אנשי תנועתנו, ובעיקר מנהיגיה, שוב הפעם החמיצו הזדמנות להוציא את המונופולין על גבורת הגטאות והפרטיזנים מידי מפ"ם: שעה שבאספות הנערכות מטעם מפ"ם מופיעים כמה וכמה פרטיזנים ולוחמי גטאות, ועל הכרוז שפרסמו גם כן חתומים הנ"ל... הרי מנהיגי תנועתנו לא מצאו לנכון ולנחוץ ולמועיל להזמין לאספות שהיא עורכת כנואמים, אף אחד מלוחמי הגטאות והפרטיזנים או מיושבי המחנות". ביומו הפגין לזר תחושות דומות לאלו שציין מרלין ותמיר בעקבות הפגנות השילומים. לאחר פגישה עם בגין באוקטובר 1952 כתב לזר ביומו כי "החברים ציפו לשמוע מבגין משהו מעודד, חדש ומעורר תקווה אשר יעורר את הכוחות הגנוזים של האנשים אך בגין אכזבם". לזר הטיח בפניו של בגין כי התנהלותו ודבריו מהווים תבוסתנות. לדבריו בגין היה המום מדברים אלו ולא הגיב. לזר חש שבגין לא יסלח לו על דברים אלו. ביקורת נוספת כלפי בגין הביע דב שילנסקי. לאחר שנתפס עם פצצה ליד משרדי משרד החוץ בת"א הוא כתב לבגין מכלאו: "אילו מפקדי הנכבד, אתה וידיך הקרובים לא הייתם משאירים חלל ריק לאחר דבריהם הגבוהים והמפוצצים אלמלא עזבתם כליל את המערכה שאותה התחלתם ולה הטפתם לא הייתי נאלץ לאחוז בצעד הדרסטי שנקטתי".

אכזבתם של ניצולי השואה בקרב חברי תנועת חרות ושל האגף הרדיקלי במפלגה מבגין הייתה רבה. הפער שבין הרטוריקה למעשה היה ביניהם בלתי נסבל. בגין היה ידוע לאורך כל השנים כמי שהרטוריקה הדרמטית שלו בהקשר לשואה לא מובילה תמיד למעשים. בתקופת משפט קסטנר ובהמשך התפתחות היחסים עם ג' נקט בגין לא פעם בלשון חריפה אך הצעותיו לפעולה היו מהתחום הפוליטי: הקמת ועדה, קריאה למשאל עם והחתמת עצומה. בגין בחר בדרך הדמוקרטית. בחירתו הייתה להישאר אופוזיציה של הוד מלכותו. אולם ברצוני לטעון שמתנגדיו של בגין בתוך תנועתו לא היו חשופים לתמונה כולה. אחרי הפגנת השילומים עשה בגין מעשה אחרון שהפריד בין תקופת הפיכתו לדמוקרטי ופרלמנטר לבין היותו מפקד מחתרת הפועל במחשכים. כפי שצינתי בפתיחת ההרצאה ראה בגין בכבוד הלאומי ובשמירה עליו דבר קדוש אשר ההגנה עליו תמנע שואה נוספת. בגין אף חזר על כך במסגרת נאומיו החריפים ביום הדין על השילומים. ניתן לקבוע ברמה גבוהה של ודאות היסטורית כי בגין היה יוזם ושותף בארגון מחתרת שהתבסס על פקודיו באצ"ל ומטרתו לבצע פיגועים סמליים נגד גורמים שונים הקשורים להסכם השילומים ובראשם ניסיון לשלוח מעטפת נפץ לקאנצלר אדנאואר. בספר זיכרונות שיצא לאור ב-1994 כותב לוחם האצ"ל לשעבר אליעזר סודיט על מפגשיו עם בגין בעקבותיהם נשלח לצרפת ליזום את שליחת מעטפת הנפץ. סודיט מתאר את שליחותו כשליחות שעשה בשם האצ"ל גם אחרי צאתו מהמחתרת. סודיט ביקש להיפגש עם בגין וגיסו יצחק גוריון סידר את הפגישה. בפגישה אמר בגין לסודיט שהוא מוכן לכל תגובה גם עם זאת תהיה סמלית בלבד ותביע את הזעם שהוא חש. בגין קבע לסודיט פגישה עם חיים לנדאו, יוחנן באדר ואבא שרצר (עמד לתקופה בראש שרות המודיעין של האצ"ל). נקבע שסודיט ייסע לחו"ל ומשם ישלח מספר

הערעור הפנימי על מנהיגותו של בגין בשנות ה-50 על רקע יחסו לשואה אמיר פלג

מעטפות נפץ בין היתר לאדנאואר. בפגישה האחרונה לפני הנסיעה השתתפו: יוחנן באדר, לנדאו ושרצר. בהמשך מתאר סודיט את קורותיו בצרפת, שליחת מטעני הנפץ ואת כליאתו. כמובן שאין לקבל את עדותו של סודיט כפשוטה אולם יש בה הגיון רב. סודיט מציין את מפגשיו עם בגין ועם צמד נאמניו הקרובים ביותר באדר ולנדאו. גם סדר הזמנים של סודיט הגיוני. אולם את עדותו הברורה והמפורטת יש לקחת בחשבון לאורם של שני מקורות נוספים. הראשון שבהם הוא כתבה שפרסם יגאל סרנה בידיעות אחרונות ביולי 1987 אחרי פטירתו של שמואל תמיר. לפי כתבה זאת המבוססת על עדותם של ותיקי האצ"ל היה בגין הרוח החיה מאחורי המחתרת אך הקפיד לשמור על ידיו הרחק מהפצצות. יהושע אופיר מעיד בכתבה כיצד חיים לנדאו פנה אליו ואמר לו ששרצר יבוא אליו עם הוראות בשם המפקד. שרצר הודיע לאופיר שהחליטו להקים מחתרת שתניח פצצות באוניות שיובילו את סחורות השילומים. הכוונה היא שהפיגועים יתבצעו באירופה על מנת שיטושטש הקשר ל"חרות". כפי שכתב סרנה בכתבה מעולם לא הוכח קשר בין בגין לבין ניסיונות הפיגוע של יוצאי האצ"ל אולם לצד עדותו של סודיט ישנו מקור נוסף שמהווה הוכחה וקשר למעורבותו של בגין. האיש הקרוב ביותר לבגין בתקופה עליה מעידים סודיט ואופיר היה יוחנן באדר. בעדותו לגנזך המדינה בשנת 1993 אמר באדר דברים ברורים ביותר. הוא נשאל על יחסו של בגין לשואה; לדבריו: "הרי זו הייתה בעצם הפלוגתא בינינו, כשהוא רצה להקים מחתרת חדשה נגד השילומים אני אמרתי לו ברגע הראשון: בעניין זה אני לא איתך. אח"כ התברר שבלי העזרה שלי אי אפשר לזוז. אז אני לא הייתי הגיוני ולא הייתי עקבי ועזרתי".

דבריו של באדר מהווים את החוט המקשר בין שני המקורות שהצגתי לפני כן. ניתן לקבוע שבגין היה שותף בארגונה של מחתרת נגד השילומים שמטרתה לבצע מס' פיגועים נגד מטרות השילומים על אדמת אירופה. מטרת הפיגועים הייתה סמלית. להגן על הכבוד הלאומי היהודי. כבוד שהכחדתו כפי שהתבטאה בהסכם השילומים עלולה, לפי השקפתו של בגין, להוביל את העם היהודי לסכנה של שואה נוספת.

מהן המסקנות שיש להסיק ממקרה זה? הראשונה היא שבגין נטש סופית את דרך המאבק המחתרתי רק בסוף שנת 1952. בגין היה שותף למחתרת כחבר כנסת במדינת ישראל הריבונית. לצד זאת יש להדגיש שמהממצאים עולה שבגין לא פעל נגד מטרות שלטוניות בתוך ישראל. היה זה אקט סמלי שנועד למחות נגד הסכם השילומים ולהחזיר את כבודו של העם היהודי. לאור זאת יש לראות כיצד ניסה בגין לפעול במקביל. להשקיט את הלהבות בתוך המדינה כפי שהתבטא במהלך הפגנת הזעם השקטה של מרץ 53 וליצור אפקטים סמליים נגד השילומים על אדמת אירופה. יציאתו הסופית של בגין מעולם הצללים התרחשה רק בסוף שנת 1953. למזלו הצליח בגין לשמור בסתר את מעשיו כפי שמשקפים מעדותו של באדר. רק על ידי כך הוא יכול היה להתחיל את המסע ללב המרכז הישראלי בראשה של מפלגה שהפכה, אחרי התפרצות השילומים, למפלגה לגיטימית המכבדת את כללי המשחק של הדמוקרטיה הישראלית.

לסיכום: לצד השתלטותו על מפלגת חרות ועל דרכה הפוליטית השתלט בגין גם על הזיכרון הקולקטיבי של חרות שייצגה בעצם את זיכרונה הקולקטיבי של התנועה הרביזיוניסטית בכללותה. בזיכרון זה, לא נותר מקום כלל לזכר תנועת בית"ר וקורותיה בשואה. מאבקו של לזר להקמת מוזיאון ומוסד הנצחה לתנועת בית"ר בשואה וחוסר התמיכה המוחלט שקיבל הביאו אותו לתחושות של זעם ויאוש המשתקפים בין דפי יומנו. אירוע שמסמל את סדר העדיפויות של הבניית הזיכרון התנועתית הוא שזמן קצר לאחר פתיחתו של מוזיאון הלוחמים והפרטיזנים התבקשו מנהליו להעבירו ממקומו. במקומו הוחלט שיוקם המוזיאון להנצחת האצ"ל ופעלו. השואה ולקחיה היוו

הערעור הפנימי על מנהיגותו של בגין בשנות ה-50 על רקע יחסו לשואה אמיר פלג

עבור בגין נקודת יחס ארכימדית לראייתו את העולם. המסקנות הנגזרות מהאירוע הנורא ליוו אותו לכל מקום בו הלך מחציית הקווים וסיכון עתידו הפוליטי ועד ללשכת רה"מ. לצד זאת, הנצחתה של השואה, מחקר היסטורי על קורותיה של תנועתו בשואה והצבת חלקה הראוי של בית"ר בשואה ובגבורה על סדר היום הציבורי לא היו כלל על סדר יומו של האיש שניהן כנציב בית"ר האחרון על אדמת אירופה. אמביוולנטיות זאת ראויה לניתוח ולמחקר נוסף.